

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 12 (Eylül/September 2023), s. 284-297.
Geliş Tarihi-Received: 16.08.2023
Kabul Tarihi-Accepted: 31.08.2023
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1344350

Türk Atasözlerinde Köylü ve Şehirli Algısı

The Perception of Peasant and Urban Dweller in Turkish Proverbs

Ahmet Erman ARAL*

Öz

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de halk biliminin bir disiplin olarak kabul edilmesi ilk olarak “halkın kim olduğu” sorusunu ve tanımlama çabasını beraberinde getirmiştir. 19. yüzyıldan itibaren, milleti oluşturan toplumsal gruplar halk olarak tanımlanırken halkın fiziksel olarak köylerde olduğu yönündeki kabul halk bilimcileri araştırma alanı olarak köylere yöneltmiştir. Türk halk bilimi tarihinde halkın kim olduğu birçok araştırmacı tarafından tanımlanmıştır. Atasözleriyle ilgili referans kaynaklarının büyük bölümünün tarandığı bu çalışma, içinde köy, köylü, şehir, şehirli sözcüklerinin geçtiği Anadolu sahası Türk atasözlerine odaklıdır. Yazılı kaynaklardan tespit edilen örneklerden hareketle, yazının temel amacı sözlü bellekte halkın iki temel dinamik olan “köylü” ve “şehirli” kimliği üzerinden nasıl tanımlandığını ortaya koymaktır. Mekân olarak köy ve şehirdeki imkânlar, fiziksel şartlar ile sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkiler kaçınılmaz olarak toplumsal rol, sorumluluk ve kimlikleri de etkilemektedir. Sözlü anlatım türlerinden biri olan atasözlerinin uzun gözleme dayanması, halkın deneyiminin ürünü olmasının yanı sıra bilgece söylenmiş özlü anlatımlar olması yönüyle atasözlerinde köylü ve şehirli algısının tespiti önemlidir. Bu bakımdan köy, köylü, şehir ve şehirlinin nasıl tanımlandığı, köylü ve şehirli arasındaki ilişkinin olumlu veya olumsuz bakış açısıyla nasıl vurgulandığı ve atasözlerinde niceliksel olarak hangisinin ön planda olduğu gibi sorular yanıtlanmıştır. Çalışmanın neticesinde, atasözlerinde fiziksel, mecazi veya temsili bir mekân olarak köyün şehre göre bariz biçimde öne çıktığı görülmüş; olumlu, olumsuz ve nötr özellikleriyle köy algısının çok boyutlu bir görünüm taşıdığı anlaşılmıştır. Bu sınıftaki atasözlerinin halk biliminin araştırma konularını ve Türk kültürünün kodları ile köy arasındaki yakın ilişkiyi yansıttığı tespit edilmiştir. Öte yandan, “şehir” veya “kent” sözcüklerinin geçtiği az sayıdaki atasöz, sözlü bellekte şehrin yaşam kalitesi ve düzeniyle hiyerarşik olarak köyden daha yukarıda konumlandırıldığını göstermiştir. Diğer taraftan, “köylü” kelimesinin; başta cehalet olmak üzere terbiye veya anlayış noksanlığı, manipülasyona açıklık, sosyal statüde düşüklük, sahtekârlık ve güvensizlik gibi durumlarla ilgili mesajlar vermek amacıyla sıkça kullanıldığı ve bu açıdan “köylü”den; insanların karakter, kimlik, tutum ve dünya görüşüne dair olumsuzluk veya eksiklikleri ifade etmede sıkça yararlanıldığı anlaşılmıştır. Bu görünümün, 19. yüzyılda halk bilimi araştırmalarındaki köye yönelen dikkatle ve halkın nasıl tanımlandığıyla da örtüştüğü belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sözlü anlatımlar, Türk atasözleri, halk, köylü, şehirli.

Abstract

The recognition of folklore as a discipline in Türkiye, as in the whole world, first brought with it the question of "who the folk are" and the efforts to define it. Since the 19th century, while

* Doktor Öğretim Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Bölümü, Ankara/Türkiye, e-posta: ahmet.aral@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0713-8649.

the social groups that make up the nation were defined as the folk, the general acceptance and tendency that the people were physically in the villages, folklorists addressed the villages as the main field of study. In the history of Turkish folklore, the concept "folk" has been defined by many researchers. This study, for which most of the main reference sources related to proverbs are scanned, focuses on the Turkish proverbs in Anatolia, in which the words village/peasant and city/urban dweller are mentioned. Based on the examples identified, the main purpose of the article is to show how the folk is defined in the oral memory through the two basic dynamics of "peasant" and "urban dweller" identities. Opportunities, physical conditions and social, cultural and economic relations in villages and cities inevitably affect social roles, responsibilities and identities. It is important to identify the perception of peasant and urban dweller in proverbs, as proverbs are the products of the experience of the people, being wisely produced and articulated as concise expressions. In this respect, questions such as how village and peasant, city and urban dweller are defined, how the relationship between peasants and urban dwellers is emphasized in a positive or negative sense, which one is quantitatively more visible in proverbs and to what extent the peasant and the urban dweller meet within the framework of the definition of folk have been answered. As a result of the study, the following conclusions were reached: As a result of the study, it is seen that the village stands out clearly compared to the city as a physical, metaphorical or representative place in proverbs. It is understood that the perception of village is diverse with its positive, negative and neutral features. It is identified that the proverbs reflect the research topics of folklore and the close relationship between the codes of Turkish culture and the village. On the other hand, the few proverbs which include the word "city" show that the city is hierarchically positioned higher than the village in oral memory with its quality of life and order. And the word "peasant" is frequently used in proverbs that refer to ignorance, lack of discipline or understanding, openness to manipulation, low social status, dishonesty and distrust. It is understood that the word is frequently used to express the negativities or deficiencies in people's character, identity, attitude and worldview. It should be noted that this view also coincides with the focus on village in folklore research in the 19th century and how the term "folk" was defined.

Keywords: Oral expressions, Turkish proverbs, folk, peasant, urban dweller.

Giriş

Atasözleri toplumların kendilerine, yaşama, çevrelerine olduğu kadar sosyal, kültürel, ekonomik ve hukuki ilişkilerine dair hüküm bildiren, uzun deneyime dayalı özlü sözlerdir. Halk biliminin yanında edebiyat, felsefe, tarih, sosyoloji ve psikoloji gibi alanlar için de pek çok tema, bakış açısı ve araştırma malzemesi sunan bu hikmetli sözler, farklı boyutlarıyla sosyal bilimlerin çeşitli dallarında etraflıca irdelenmiştir. Türkiye’de ve daha geniş ölçekte Türk dünyasında bölgesel ve ulusal kapsama sahip atasözü sözlükleri hazırlanmış (Oy 1972; Soykut 1974; Parlatur 2007; Aksoy 2017; Kaçalın 2019; Çobanoğlu 2020) veya atasözleri, Türk dilinin bilinen ilk sözlüğü *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te olduğu gibi, Türk kültürünün temel kaynaklarının önemli bir parçasını oluşturmuştur (İpek 2004; Ercilasun ve Akkoyunlu 2018; Atlı 2019). Atasözleri, farklı kültürlerdeki tanımları çerçevesinde ve milletler arası benzerlik ve farklılıkların gözlemlenebildiği bir alan olarak (Başgöz, 1998) ve ayrıca sosyal değişimlerle ilişkisi bakımından da incelenmiştir (Başgöz, 1993). Atasözleri edebî, biçimsel, kavramsal özellikleri bakımından pek çok çalışmaya konu olmuş ve tez düzeyinde ise ağırlıklı olarak dil ve edebiyat araştırmacıları tarafından incelenmiştir. Bu sözlü ürünler oluşumları, tarihî kaynaklarda yer almaları ve edebiyattaki kullanımları bakımından analiz edilmiş, karşılaştırmalı çalışmalarda esas alınmış veya içeriğe, yapıya, şekle, zamana göre sınıflandırılmıştır. Bununla birlikte, toplumların sosyal, kültürel, ahlaki, ekonomik ve hukuki deneyimlerine dair mesajlar içeren ve insanların kendilerini ve başkalarını nasıl algılayıp konumlandıklarını anlamaya yardımcı olan atasözlerindeki "köylü" ve "şehirli" algısının ne olduğu araştırılmamış; iki grubun atasözlerindeki varlığı ile halk bilimi araştırmalarındaki "halk" tanımı arasındaki ilişki incelenmemiştir. N. Köymen, bir ömrü ve çağı olan atasözlerinin bir kısmının muayyen devirlerin ürünü olduğunu; o devirle beraber canlılıklarını

kaybettiklerini söylemiştir (1942, s. 6). Atasözlerinin bu özelliği köy, şehir ve buralarda yaşayanlara dair algının bu sözlü ürünlere nasıl yansıdığına incelenmesini gerektirir. Dolayısıyla atasözlerinin bu bakışla değerlendirilmesi, halk bilimi tarihi araştırmalarındaki “halk” algısının tespiti ve sözlü anlatımın bu türünde karşılaşılan “köylü” ve “şehirli”nin halk tanımlarıyla ne ölçüde uyumlu olduğunun gösterilmesi bakımından önemlidir. Ayrıca, halk bilimi tarihi araştırmalarında söylem düzeyinde “halk bilgisinden kastedilenin köye ve köylüye ait bilgi olduğu” kabulü sıkça belirtilir. Ancak, atasözlerindeki köylü ve şehirli algısı, Nusret Köymen’in 1942’de yayımlanan “Türk Atasözlerinde Köy ve Şehir” başlıklı derlemesi dışında henüz makale formatında yazılı bir araştırmaya konu edilmemiştir. Dolayısıyla bu çalışma, konuya yönelik araştırmaların eksikliğinin giderilmesine ve alana katkı sağlayacaktır.

Çalışmanın konusu ve sınırları köy, köylü, şehir ve şehirli sözcüklerini birbirinden ayrı veya birlikte barındıran ve buna ek olarak “Türk” sözcüğünün “köylü” sözcüğü yerine kullanıldığı Anadolu sahası Türk atasözlerinin tespitine dayanmaktadır. Buradan hareketle üretilen tasnifi esas alarak köylü ve şehirli algısı üzerinden kimlikler ortaya konmuş ve şimdiye kadar getirilmiş “halk” tanımları ile atasözleri arasındaki ilişkinin niteliği irdelenmiştir. Fiziksel bir mekân olarak köyün ve şehrin maddi şartları, sahip olduğu veya olmadığı imkânların yanında insanlar arası ilişkilerin şekillendirdiği sosyal rol ve kimliklerin atasözlerindeki yansımaları anılan sözcüklere odaklı şekilde incelenmiştir. Böylece, şimdiye kadar araştırmacı kimliğiyle (kaçınılmaz olarak) “dışarıdan bir bakışla” üretilmiş “halk” tanımları ile halkın kendi karakterini ve dünyaya bakışını atasözleri aracılığıyla nasıl ifade ve temsil ettiği arasında bağlantı kurulabilecektir.

Bu makaledeki bulgu ve değerlendirmeler köy, köylü, şehir ve şehirli sözcükleri odağında, yazılı kaynak olarak atasözü sözlüklerinin¹ taranmasıyla tespit edilen örneklerin içerik analizi tekniğiyle incelenmesine dayanmaktadır. Çalışmada kullanılan atasözlerinin kaynağını metin içinde belirtmek amacıyla, kullanılan her atasözünün başına kaynağın kısaltması eklenmiş ve kısaltmalar makalenin sonunda gösterilmiştir. Sözlüklerden tespit edilen 121 atasözü; “köy veya köylü sözcüğünün geçtiği atasözleri”, “şehir veya kent sözcüğünün geçtiği atasözleri”, “köy ve şehir sözcüklerinin birlikte geçtiği atasözleri” ve “Türk sözcüğünün ‘köylü’ sözcüğü yerine kullanıldığı atasözleri” olmak üzere dört başlıkta incelenmiştir. Bu başlıklar, makalenin bulgular kısmında da korunmuş ve tespit ile yorumlar anılan tasnife bağlı kalınarak oluşturulmuştur. İçinde bu kelimelerin geçtiği her atasözü çalışmanın hedef ve kapsamına uygun olmamakla birlikte makalenin amacına ulaşması için yeterli sayıda örnek seçilmiştir.

Başlıca Halk Tanımları

Makalenin başlıca amacı sözlü bellekte atasözleri temelinde halkın “köylü” ve “şehirli” kimliği üzerinden nasıl tanımlandığını göstermektir. Dolayısıyla, Türk halk bilimi araştırmalarının geleceğine yön vermiş araştırmacıların “halk” tanımlarına veya açık bir tarife rastlanmasa dahi “halk” kavramına nasıl baktıklarına dikkat çekilmesi ve bu tanımlarda (varsa) köy, şehir vurgusunun yorumlanması gerekir. Türk folklor

¹ Kaynakçadaki sözlükler, makalede yer verilen örneklerin tespit edilebildiği kaynaklardır. Çalışma kapsamında taranan ancak içinde “köy” ve “şehir” sözcüğü tespit edilemeyen eserler şunlardır: Özkul Çobanoğlu’nun *Tarihte ve Günümüzde Türk Boylarının Ortak Atasözleri Sözlüğü* (2020), Dehri Dilçin’in *Edebiyatımızda Atasözleri* (1945), Demir Alp’in *Türk Darbimeselleri yahut Atalar Sözü* (1933), Ahmet Bican Ercilasun’un *Divânı Lugâti’t-Türk’teki Şiirler ve Atasözleri* (2020), Selim Nüzhet Gerçek’in *Atalar Sözü* (yyy), Enver Naci Gökşen’in *Atasözleri ve Deyimler* (1983), Esat İleri’nin *Sözlerin Özü Atalar Sözü* (1947), Velet İzbudak’ın *Atalar Sözü* (1936) ve *Halk Bilgisi Haberleri Dergisi* (3, 21-22, 23-24, 25, 26, 28-30, 33, 40, 48, 55, 64 ve 98. sayılar).

tarihinin ilk yazarlarından Ziya Gökalp, “milletin ruhu” olarak gördüğü halkın “aile, köy, aşiret, hırfet, sanat şirketleri, cemiyetler, siyasi fırkalar, dinî ve lisani cemaatler gibi birtakım ocaklar”dan oluştuğunu söylemiştir (2020, s. 615). Ziya Gökalp’ın, halkı köy veya şehirle sınırlandırmadığı ve Alan Dundes’in 1980’de ortaya attığı halk tanımına (2006, s. 16) yakın bir tarif geliştirdiği anlaşılmaktadır. Fuat Köprülü ise halkı “millet” olarak görüp “avam” ile “havas” arasındaki kültür farkına dikkat çekmiştir. Köprülü, bir milletin “merkez kudreti, şahsiyeti, dehasının halkta toplandığını” (2020, s. 618) söylemiş ve halkın yaşadığı yer anlamında köy ile şehir arasında bir ayrım gözetmemiştir. Bu çerçevedeki isimlerden sonuncusu Rıza Tevfik Bölükbaşı, kapsamına atasözlerini de kattığı “folklor” sözcüğünü ve milletin büyük bölümünü oluşturduğunu belirttiği kitleyi tarif ederken “avam” ve “avam edebiyatı” karşılıklarını kullanmıştır. Bölükbaşı, atasözüne “hikmet-i avam” dendiğini söylemiş (2020, s. 621) ancak köy ile şehir veya bu yerleşim birimlerinde yaşayanlar arasında bir farktan söz etmemiştir.

Türk halk bilimi alanının öncü isimlerinden Pertev Naili Boratav, halk biliminin araştırma konularının başlıca özelliğinden söz ederken toplumsal ortamın kültür ikiliği aşamasında bulunmasından ve yüksek sınıfın tekelindeki edebiyat, sanat ile halk sanatı, halk edebiyatı arasındaki fark ve çelişiklere değinmiştir (1969, s. 8-9). Bununla birlikte, Boratav kendisinden önceki araştırmacılarda olduğu gibi, köy ile şehir veya köylü ile şehirli arasında açık bir ayrıma gitmemiştir. Halk biliminde etnoloji geleneğinin temsilcisi Sedat Veyis Örnek ise “belli bir ülkede yaşayan, kan birliğini taşıyan, aynı dili konuşan, benzer yaşama alışkanlıklarını sürdüren, ortak bir tarihi olan, az ya da çok birlik bilincine sahip olan insanların oluşturduğu büyük birlik” olarak verdiği halk tarifinin devamında, aynı yerde toplanmış kimselere de halk (ev halkı, mahalle halkı) dendiğini belirtmiştir (1971, s. 107). Dolayısıyla onun yaklaşımında da “halk” kavramı ile köy veya şehir arasında bir yakınlık kurma gayreti yoktur. Halk edebiyatı araştırmalarının önde gelen isimlerinden Şükrü Elçin ise kavim, devletin tebaası, millet ve ümmet anlamlarında kullanıldığını söylediği “halk” sözcüğünün dinî, siyasi ve sosyal gelişmeler sonucu birtakım zümrelerin ortaya çıkmasıyla doğduğunu söylemiştir. Ayrıca, İslamiyet’in kabulünden itibaren şehir ve kasabalarda kurulan medreselerin etkisiyle, herkesi içine alan “halk” kavramının medreseliler tarafından sınıflandırılması neticesinde “havas” ve “avam” ikiliğinin doğduğunu belirtmiştir (2004, s. 1-2). Elçin’in düşünceleri halk kavramının gelişimine dair bir katkı olmakla birlikte halk tanımında köy veya şehir vurgusu bulunmamaktadır. Onun öğrencisi Dursun Yıldırım da Tanzimatçıları zihinlerinde yarattıkları “hayali halk” nedeniyle eleştirmiş ve halkı “sokaktaki gerçek halk, avam” olarak ifade etmiştir (1998, s. 48). Yıldırım’ın yaklaşımında köy veya şehir ağırlığı bulunmamaktadır. Bir diğer deyişle, Yıldırım’ın bakışında halkın mekânının sokak olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla, bu tanımlarda halkı kavramsal olarak köy veya şehirle sınırlandırmaya yönelik bir bakış bulunmadığı söylenebilir. Bu araştırmacıların, halkı “yaşam ortamını” esas alarak tarif etmedikleri ve anılan kavrama bütüncül yaklaşıtları açıktır.

“Halk” tanımlarının ardından, atasözü tariflerine ve sınıflandırmalarına da değinmek gerekir. Türk kültürünün temel kaynaklarında ve öne çıkan bazı sözlüklerdeki atasözü tanımlarında köye, köylüye veya şehre bir atıf görülmemiştir (Gönen, 2011, s. 15-16). Bununla birlikte, bu ürünlerin temsil yoluyla anlatıma ve karşılaştırmaya dayanması sözlü kültürde köylü ve şehirli algısının tespiti açısından atasözlerini değerli bir kaynak kılmıştır. Atasözleri yere, zamana ve birden fazla özelliğe göre tasnif edildiği gibi konularına göre de sınıflandırılmıştır (Gönen, 2011, s. 86-87). Taranan kaynakların büyük bölümünde atasözleri tematik bir sınıflandırma çerçevesinde sunulmamıştır. Bununla birlikte, bazı sözlüklerde bu çalışmanın odağındaki kelimeleri içeren atasözlerinin “menfaat, ölüm” (Parlatır 2007); “tabiat, aç-tok, arka-garıplik, ahmaklık, güvenme, huy,

namertlik, muhit, sonucu belli iş, uygunluk, talihsizlik, açık öğütler” (Soykut 1974) gibi başlıklar altında yer aldığı tespit edilmiştir. Nitekim konuların çeşitliliği göz önüne alındığında köy, köylü, şehir ve şehirli kelimelerinin geçtiği atasözlerini belli bir tematik alanla sınırlandırmak pek mümkün ve gerekli değildir. “Halka verir talkını, kendi yutar salkımı” örneğinin gösterdiği gibi, atasözlerinde “halk” kelimesinin toplumun herhangi bir kesiminden “diğerlerini, başkalarını” ifade ettiği; dolayısıyla çeşitliliği temsil ettiği söylenebilir. Öte yandan, atasözlerinde rastlanan halkın “yaşanan ortam” temelinde köylü ve şehirli olarak ayrıldığı; halk algısının bu iki gruba yakıştırılan karakter ve tutum özellikleriyle şekillendiği anlaşılmıştır.

Temel Tanımlar: Köy, Köylü, Şehir ve Şehirli

Atasözlerinin köy, köylü, şehir ve şehirli gibi anahtar kelimelere göre sözlüklerde taranması neticesinde oluşturulan tasnif çerçevesinde çeşitli bulgular elde edilmiştir. Bu bulgulardan söz etmeden önce, anlatımın bütünlüğüne katkı ve çalışmanın odağına vurgu açısından, makalenin merkezindeki anahtar kelimelere ait bazı tanımların sunulması faydalıdır. Türk Dil Kurumu köyü “Belediye teşkilatına sahip olmayan, ortak veya özel malları bulunan, nüfusu iki binden aşağı olan, genellikle tarımsal alanda çalışılan, konutları ve öteki yapıları bu hayata uygun yerleşim birimi” olarak tanımlarken, şehri ise “Yirmi binden çok nüfusu olan, bu nüfusunun çoğu ticaret, sanayi, hizmet veya yönetimle ilgili işlerle uğraşan, genellikle tarımsal etkinliklerin olmadığı yerleşim alanı; kent, site” (www.sozluk.gov.tr) olarak tarif etmiştir. *Antropoloji Sözlüğü*’nde köy “Halkı çeşitli tarımsal etkinliklerle uğraşan ve kırsal alanda bulunan küçük yerleşim birimi” (Aydın, 2020, s. 644); kent ise “Yoğun nüfus, ticaret ve servetle bürokratik gücün biriktiği merkez ve çevresiyle eşitsiz ilişki içindeki yerleşim birimi” (Emiroğlu, 2020, s. 980) olarak tanımlanmıştır. *Halkbilim Terimleri Sözlüğü* şehir tanımı içermemekle birlikte köyü “Birbirleriyle akraba olan ya da olmayan birden çok ailenin bir araya gelerek tarım yapmaya ya da hayvan yetiştirmeye elverişli yer parçasının bir köşesinde kurdukları, alan ve sokaklar çevresinde toplanan küçük ya da büyük, dağınık ya da toplu yapılarla, bunların eklentilerinden oluşan evrensel ve geleneksel yerleşme yeri” olarak açıklamıştır. Aynı kaynak, köylüyü ise “Konukseverlik, gelenekçilik, yazgıcılık, toprağa bağlılık, doğaya bağımlılık, yeniliğe isteksizlik, okuma yazma yetersizliği vb. özellikleri olan, köyde yaşayan kimse” olarak tanımlamıştır (Acıpayamlı, 1978, s. 69). Öte yandan, köylü sözcüğü Türk Dil Kurumu tarafından “köyde yaşayan veya köyde doğmuş olan; köy halkı; şehir yaşayışının gerektirdiği incelik ve titizliği gösteremeyen (kimse)” olarak tarif edilmiştir. Şehirli kelimesi, köy tanımına kıyasla nötr ve daha kısa bir biçimde “şehir halkından olan; kentli” şeklinde tanımlanmıştır. Dolayısıyla, Türk Dil Kurumunun tarifleri içinde köylü tanımı (özellikle sonuncu tarifi dikkate alındığında), negatif değer yüklü olma bakımından diğerlerinden ayrışır.

a. Köy veya Köylü Sözcüğünün Geçtiği Atasözleri

İçinde köy veya köylü sözcüğünün geçtiği 92 atasözü tespit edilmiştir. Bu açıdan, tespit edilen atasözlerinin büyük bölümünü bu sınıftaki atasözleri oluşturmaktadır. Bu atasözlerinde mekân olarak köy, dolaylı olarak da köylünün fiziksel olarak yaşadığı ortam tasvir edilmekte ve köylünün karakteri yansıtılmaktadır. Bir diğer deyişle, “köy” fiziksel, mecazi veya temsili bir mekânı belirtirken içinde “köylü” kelimesinin geçtiği atasözleri “kimliği, karakteri” işaret etmektedir. “Bir şeyin sonunu işaret etme” anlamında köyün bir referans noktası olarak (ör. *TASH*- Abdalın dostluğu köy görününceye kadar; *ADA*- Ölümünden öte köy yoktur) yer aldığı örnekler dikkat çekicidir. Bunun dışında, sözlü kültür bakımından güçlü yapısının ve Türkiye’de özellikle 1960’lara kadar nüfusun

köylerde toplanmış olmasının doğal bir sonucu olarak, “mecazi veya temsîlî bir yerleşim birimi” anlamında köyün şehre kıyasla daha sık kullanıldığı da göze çarpmaktadır:

TBTA- Horozu çok olan köyde sabah geç olur;

TBTA- Köpeksiz köye kurt iner;

BAAD- El atına binen köy ortasında kalır;

BAAD- Yıkık köyden haraç alınmaz;

MDE- Sözü dinlenirse köy âyanıdır, dinlenmezse boşboğaz;

MDE- Köyün gezerine çatan aç kalmaz;

ADA- Eşeğin yorulduğu yere köy yapılmaz.

Öte yandan, hayvan adları, dağ ve ağaç sözcüklerini barındıran örneklerden anlaşıldığı üzere, şehirde yaşayanlara kıyasla köylünün tabiatla bütünleşmiş bir yaşamının olduğu Türk atasözlerinde açıkça görülür. İ. H. Soykut’un “atasözlerinin insan duygularının ve insanla hayat ve tabiat arasındaki ikiliğin mahsulü” (Soykut, 1974, s. 54) olduğuna yönelik tespiti de bunu doğrular. Bu durum, “TAKŞ- Sinekten başka kuş, Zeyrek’ten başka yokuş bilmez.” atasözünde, İstanbul örneği üzerinden bütün şehirlilere getirilmiş eleştiriyi de açık biçimde ortaya konmuştur. Hacı Kurt, 8 ile bağlı köy ve şehirlerde yaşayan 1276 kişiyle görüşerek yürüttüğü çalışmasında hem köylü hem şehirlilerin köy yaşamının olumlu yönleri arasında temiz hava, su ve yeşilliği saydığını belirtmiştir (2006, s. 9). Bununla bağlantılı olarak, köy ile tabiat unsurlarını yan yana getiren atasözlerinin çokluğu, köylü ile çevre arasındaki ilişkinin atasözlerine güçlü biçimde yansındığını gösterir:

TASH- Ağacı çok olan köyün mezarı az olur;

TASH- Ağaçlı köyü sel basmaz;

BAAD- Ağaçtan o yana köy vardır;

BAAD- Evin iyisi suya yakın, daha iyisi köye yakın;

BAAD- Köy delisiz, dağ çalınsız olmaz.

Dolayısıyla bu sınıftaki atasözleri, günümüzde artarak süren insan ile doğa arasındaki irtibatsızlık ve uyumsuzluğun zıttı bir görünümü sunarken bu ahenksizliğin doğal afetlerle ortaya çıkan olumsuz neticelerini de hatırlatır. Diğer taraftan, bu kategoride kurt, dana, eşek, at, kaz, tavuk gibi pek çok hayvan adına rastlanmakla birlikte, diğerlerine kıyasla “köpek” sözcüğüyle sıkça karşılaşılması, köpekle insan arasındaki yakın ilişkinin sözlü kültüre de yansındığını gösterir:

BAAD- Ekmeksiz ev, köpeksiz köy olmaz;

TASH- Aç kurt köyün ortasından gider;

ADA- Köpek köyü için değil kendi için havlar;

ADA- Köpeksiz köy bulmuş da çomaksız oynar, gezer;

TBTA- Köpeksiz köye kurt iner/girer;

ADA- Suyu gidenin susağı, köye gidenin köpeği;

BAAD- Bir alaca dananın şerri yedi köye dokunur;

BAAD- Dokuz köyü bir eşeğe korlar;

TASH- El atına binen köy ortasında kalır;

ADA- Eşeğin yorulduğu yere köy yapılmaz;

BAAD- Kurt bunalırsa köye iner, kul bunalırsa dağa çıkar;

TASH- Kurt köyünü değiştirir, huyunu değiştirmez;

BAAD- Yabanın kazından köyün tavuğu iyidir.

Bununla birlikte, (geneli temsil etmese de) H. Kurt'un çalışmasında, köylülerin köyün olumsuz özellikleri arasında ilk sıralarda "başiboş köpekleri" saydığına yönelik tespiti ilgi çekicidir. Çünkü köylülerin bu bakışı, atasözlerinin sosyal değişimlerle paralel olmayabildiğini hatırlatır. Bu sınıftaki atasözlerinde, köylünün geçim kaynakları ve köy ekonomisine dair örneklerle de rastlanır: "BAAD- Köylünün ineği var yağı gelir, tarlası var buğdayı gelir."

İçinde köy kelimesinin geçtiği "MDE- Köyün gezerine çatan aç kalmaz" atasözünün misafir ağırlamayla ilgili bir mesaja sahip olduğu söylenebilir. Dede Korkut Kitabı'ndaki hikâyelerden ve âşıklık geleneğinden bilindiği gibi, gezen kişiler gittikleri yerlerde iyi ağırlanırlar. Dolayısıyla bu husus, gezen kişiyle birlikte hareket edenlerin de bu durumdan nasipleneceği şeklinde yorumlanabilir. Öte yandan, "TASH- Böyle köyün böyle kıllı yoğurdu olur" mutfak kültürü aracılığıyla mecazi bir anlam üreterek "uygunluğu" işaret eder. Aynı zamanda, bu atasözünün "olmazlığı" da ima ettiği söylenebilir. Bu kategorideki atasözlerinin ağırlık sistemi, adaletsizlik, emek sömürsü, hiyerarşi ve nihayetinde sosyolojik gerçekliği işaret ettiği de tespit edilmiştir. Ayrıca, aşağıdaki son üç örnek, N. Köymen'in belirttiği gibi, "köyün cemiyet şuuru ve topluluk benliği" (1942, s. 6) hakkında önemli bilgiler içerir:

TASH- Babası köy kâhyası, neden olsun pervâsi;

TASH- Keyif benim, köy Mehmet Ağanın;

MDE- Köy kethüdası gibi her işe karışır;

TAKŞ- Köylü demiş ki "Ağa ile şahna olmasaydı, bir yılda kâhya kadar zengin olurdum";

MDE- Sözü dinlenirse köy âyanımsın, dinlenmezse boşboğaz;

TAKŞ- Komşular işi astı, köyümüzü su bastı;

TAKŞ- Elin köyüne zerdeli, bizim köye zirdeli yağar.

Ayrıca bu kategoride komşuluğu, misafirlik ilişkilerini anlatan "BAAD- Köy kalksa komşuluk kalkmaz; Gönlün sığıdığı yere köy sığar" ve evlenme ve ölüm gibi geçiş dönemlerini ifade eden "BAAD- Açık gelen köy tutar, çeyizli gelen yer tutar; Düğüne giden övünür, köyde kalan dövünür" gibi atasözleri bulunur. Ek olarak, birini veya bir yeri iyi tanımaktan gelen güveni bildiren, yabancılarla mesafeyi korumayı öğütleyen ve bilinen yerden veya kimseden kolay kolay zarar gelmeyeceğini anlatan "BAAD- Arkadaşını köyden; ekmeğini evden al" atasözü de burada karşımıza çıkar. İslamiyet'i ve dinî ifadeleri yansıtan "MDE- Ötesinde Bektaşî köyü yok ya; Minareli köye abdestsiz girilmez; TAS- Varamadığım köyler zekâtım olsun; TAKŞ- Helâsız evde, selâsız köyde oturma" gibi atasözleriyle de bu kategoride sıkça karşılaşılır. İlk atasözü, "Sonunda ölüm yok ya" gibi bir mesajla ötekine (Bektaşî) dolaylı bir gönderme yaparak Sünnilerin karşısına Bektaşîleri yerleştirmiş gibidir. İkincisinde ise, camisi olan bir köye girmek camiye girmekle eşdeğer görüldüğünden, abdestli olmanın önemi belirtilir. Ancak daha da önemlisi, insanın içinde bulunduğu duruma uygun davranmasına yönelik bir mesaj vardır ve "köy" kelimesi türlü koşul ve durumları ifade eden bir anlamda kullanılmış gibidir. Üçüncü atasözü, Köymen'e göre, "çerçi softanın bedavadan yaşamak için dolaştığı köyler arasında varamayarak atladığı köyler de kalırsa bunlar da yediklerinin

zekâtı olsun” anlamını taşır (1942, s. 7). Sonuncu atasözü de yine Köymen’e göre, “insanlarında Allah korkusu ve cemiyet şuuru olmayan yerde oturulmaması” gerektiğini öğütler. Aynı zamanda bu örnek, şehirle ilgili atasözlerinde rastlanmayan türden bir “topluluk olma, birlikte hareket etme” bilincini yansıtmaya bakıldığında önemli bir farkı yansıtır. Şehrin nimetlerine ve cazibesine hemen kapılmamayı öğütleyen şu atasözünün, söz konusu topluluk bilincini dolaylı da olsa koruma amacı taşıdığı söylenebilir: “TAKŞ- Köyünden sakın deprenme; suyu görmeden çeprenme.” Bununla bağlantılı bir atasözünde ise köylü ve şehirli arasındaki ilişkilerin daha ziyade şehirde sürdüğü iması vardır. Bu; sağlık, eğitim, ticaret, alışveriş vb. amaçlarla köylülerin şehre gitme zorunluluğunu da yansıtan, günümüzde de süren bir durumun sözlü kültürdeki yansımasıdır: “TAKŞ- Köylüden akrabası olanın, kapısı büyük olur.” Paylaşılan örneklerden hareketle, köy kelimesini içeren atasözlerinin aynı zamanda halk biliminin kadrolarını barındırdığı ve bu sınıftaki atasözlerinin Türk kültürünün kodları ile köy arasındaki yakın ilişkiyi yansıttığı söylenebilir.

Köylü sözcüğünü içeren atasözlerinde “BAAD- Bozuk saatin varsa köylüye onart; ADA- Köylünün kahve cezvesi karaca amma sürece” gibi olumlu anlam içeren sınırlı sayıda örneğin, olumsuz anlam ve çağrışımlar içeren örnekler karşısında azınlıkta kaldığı ilk bakışta dikkat çeker. Köylüyü cehalet, terbiye veya anlayış noksanlığı, manipülasyona açıklık, sosyal statüde düşüklük, sahtekârlık ve güvensizlik ile ilişkilendiren atasözleri de vardır:

BAAD- Köy yeri kör yeri;

TAS- Bir gün köyde oturana kırk gün terbiye lazım;

TAS- Köy sahibini dolandırır, dilendirmez;

MDE- Baban öldüyse köylüye meram anlat;

AGDET- Köylünün oğlu bey olmaz, olsa da bu ona yakışmaz;

BAAD- Köylü köyünden geçmiş de huylu huyundan geçmemiş;

TAS- Köylünün zabun iken görme yüzünü, yüz verüp sakın açtırma gözünü, dinleme onun her bir sözünü;

ADA- Köylü birbirine düşmezse Osmanlı mıkla/nukla [yumurta] yiyemez.

Yukarıdaki paragrafta misafiriğe dair verilen örneğin aksine, bağlamın anlamı belirleyici rolü göz ardı edildiğinde birbiriyle çelişiyor gibi görünen (Gönen, 2011, s. 277-282; Röhrich ve Mieder, 2006) atasözlerine de rastlanır: “TBTA- Köylü ‘misafir kabul etmeyiz’ demez, ‘konacak konak yoktur.’ der.” Bunun dışında, atasözlerinde köylü kavramının cehaletle daha fazla ilişkilendirildiği anlaşılır. Kurt’un çalışmasında “kentli” sözcüğünün şehirli arasında “daha uygar, eğitilmiş, çağdaş, teknolojiyi kullanan, hareketli, özgür insan” olarak anlaşıldığı ve yine şehirli köylülerin kendilerini “köylüye göre daha iyi yaşayan insan, köylünün yanında üst bir sınıf” olarak gördükleri tespit edilmiştir. Çalışmaya katılan kaynak kişilerin tamamı içinde %66’sının “köylü” sözcüğünü olumsuz, istenmeyen çağrışımlarla anmaları ve şehirli kaynak kişilerin köylüye ilişkin olumsuz algılarında ilk sıraya “cahilliği” koymaları (2006, s. 20, 23 ve 24) atasözlerinde köylü kavramının cehaletle birlikte anılmasını anlamaya katkı sağlar.

Sunulan örneklerin neticesinde; fiziksel, mecazi veya temsili bir mekân olarak köyün olumlu, olumsuz ve nötr yönlerinin atasözlerine dengeli şekilde yansıdığı ve özellikle insanın çevresiyle ilişkisi ve arkadaşlık konularında olumlu örneklerin fazla olduğu görülmüştür. “Köylü” sözcüğünün; insanların karakter, kimlik, tutum ve dünya görüşüne dair olumsuzlukları ifade ve temsil etmede daha fazla kullanıldığı anlaşılmıştır.

Burada elbette, L. Röhrich ve W. Mieder'in (2006, s. 239-240) belirttiği üzere, köy ve köylü kelimelerini içeren atasözlerinin tek başına bir milletin veya belli bir sosyokültürel grubun aynası olarak görülemeyeceği ve bu ürünlerin daha ziyade bir topluluğun kimlik, karakter ve dünya görüşünü anlamaya katkı sağlayan pek çok kaynaktan yalnızca biri olarak bakış açısı sunduğu vurgulanmalıdır.

b. Şehir veya Kent Sözcüğünün Geçtiği Atasözleri

İçinde sadece şehir ya da kent sözcüğü geçen atasözlerinin köy sözcüğü geçen atasözlerine kıyasla daha az olduğu anlaşılmıştır. Bu kapsamda beş atasözü tespit edilmiştir. Şehrin kendi içinde belli düzen ve kuralları barındırdığı veya şehir hayatının insanı büyük ölçüde değiştirdiği "TBTA- Şehirde eşek bile makamla anırır" atasözü ile anlatılır. Ayrıca köylünün zorunlu nedenlerle şehre gitme gerekçelerinden biri olan hastane de atasözlerinde yer bulmuştur: "MDE- Şehre bir hasta geldi; derdi börek derdi çörek." Kurt'un, kentlilere göre kentin öne çıkan avantajları arasında geçim, iş ve daha iyi yaşam imkânlarını sıralaması (2006, s. 13) da bu açıdan önemlidir. Özellikle belli bir dönemde köylülerin askerlik, evlenme, eğitim, işsizliğe bağlı iç ve dış göç gibi nedenlerle şehirlere gitmesinin yanı sıra hastane imkânlarından yararlanma da köylünün şehre gitme gerekçesidir. Bunun dışında, özellikle 1950'li yıllardan itibaren iç göçün bir sonucu olarak büyük şehirlere iş bulmak için giden köylülerin "hemşehrilik" duygusu da atasözlerine yansımıştır: "BAAD- Yiğit harpte, dost kentte, kâmil insan hiddette belli olur." Şehirde yaşayanların dolaylı da olsa köydekilere nazaran giyim kuşam gibi hususlarda daha özenli ve estetik açıdan duyarlı oldukları mesajını veren atasözleri de vardır: "MDE- Şehir oğlanının düşkününü ak sade giyer kış günü." Kısaca, içinde "şehir" kelimesinin geçtiği sınırlı sayıdaki atasözü sağlıklı bir değerlendirme için yeterli olmasa da bu kategorideki atasözlerinde şehrin bir yerleşim alanı olarak nitelik, yaşam kalitesi, düzen ve sayılan bu yönlerinin etkisiyle içinde yaşayanları daha üstün kıldığı algısı, şehrin köyden daha yukarıda konumlandığını işaret eder. Bu örnekler şehrin olumsuz herhangi bir yönüne atıf içermez. Bununla birlikte, "Yiğit harpte, dost kentte, kâmil insan hiddette belli olur." atasözü, şehri zor şartlar altında bulunma bakımından savaş ve öfkeyle benzer seviyede yansıtır. Bu yönüyle, günümüzün kentlerinde artarak devam eden yaşam güçlüğünün sosyal yönüne gönderme yapar. Bu açıdan, atasözlerinde şehrin sadece imkân ve avantajlarıyla öne çıkmadığı ve insanı yanlış tercih, tutum ve alışkanlıklara sürükleyebilecek ve bu yönüyle sosyal ilişkileri zedeleyebilecek tehlikelerinin de ima edildiği görülür. Nitekim, "TAKŞ- Ektiğim nohut, biçtiğim nohut, şehre gitti leblebi oldu." atasözü, köyden çıkıp şehre gidince değişen tek şeyin ürün olmadığını, insanların da şehre gidince değiştiğini anlatır.

c. Köy ve Şehir Sözcüklerinin Birlikte Geçtiği Atasözleri

İçinde köy(lü) ve şehir(li) sözcüklerinin birlikte geçtiği 14 atasözü tespit edilmiştir. Bu atasözlerinde köy ve şehrin karşılaştırıldığı ve bu kategoride köy(lü)nün çoğunlukla olumlu, şehirlinin ise olumsuz yanlarıyla atasözlerine yansıdığı görülmüştür. Bu mukayeseyi barındıran atasözlerinden dördünde köydeki yaşam, şehir hayatına tercih edilmektedir:

BAAD- Köy yeri bey yeri, şehir yeri zehir yeri;

MDE- Şehirde tavuk olup gıcıklamaktan köyde horoz olup ötmek yeğdir;

TAKŞ- Yurdum yuvam köyüm; ben köyümde beyim;

TAKŞ- Köylünün yediği bazlama, ayvazın yediği baklavadan tatlıdır.

Köy ve şehir arasında herhangi bir ayırım yapılmayan ve neticede her ikisinin de aynı olduğunu belirten, bir başka ifadeyle kişileri aynı potada eriten atasözleri ise şunlardır: “TASH- Alma şehir kızını, ‘hamam’ der ağlar; alma köylü kızını, ‘harman’ der ağlar.”; “BAAD- Dayım adam olmadıktan sonra, ha şehirli olmuş ha köylü”; “TAKŞ- Köylü şehirde sıkılır, şehirli köyde.” Elbette bu görünüm, köylülerin şehirlerin nimetlerinden faydalanma isteğini ortadan kaldırmaz: “TAKŞ- Köyün iyisi şehre yakın olanı; tarlanın iyisi de köye yakın olanı; Evim şehir olsun da köyüm şehir olmasın.” Öte yandan, şehir ve köyde yaşayanların tabiatlarının farklı olduğunu ise “TASH- Şehirliyi ad yıkar, köylüyü inat yıkar.” atasözü ortaya koyar. İki grubun ihtiyaçları ve estetik anlayışı arasındaki fark da yine atasözlerinde karşılık bulmuştur: “TAKŞ- Köylü dizinden, şehirli gözünden ısınır.” Köy ve şehir ekonomisi arasındaki farka emeğin şekli yönünden gönderme yapan bir atasözü de dikkat çekmektedir: “TAKŞ- Köylü eliyle, şehirli diliyle kazanır.” Buradaki örnekler arasında; kıvrak zekâ ve kurnazlıktan uzak, kavrayışı zayıf, saf kimseleri anlatmak amacıyla şehirlinin karşısına köylüyü yerleştiren, bu bakımdan da “köylü” sözcüğüne olumsuz anlam yükleyen örnekler de vardır: “TAS- Köylü kapı örtmesini öğreninceye kadar, şehirli üst köşeye geçer.” Burada, köylünün misafire hürmet gösterip onu iyi ağırlamaya çalışırken şehirlinin iyi niyeti suistimalde geç kalmadığı anlatılır. Bununla bağlantılı olarak, şehirlinin köylünün elindekini hileyle aldığını anlatan bir atasözüne de rastlanmıştır: “TAKŞ- Köylünün koyunu biter de şehirlinin oyunu bitmez.” Köylülerin memnuniyetle misafir ağırladıklarını, buna karşılık şehirlilerin ancak zorunlu hâllerde kapılarını başkalarına açmak zorunda kaldıklarını anlatan şu atasözü sosyal ilişkiler ve komşuluk bakımından bugün derinleşerek devam eden problemleri yansıtır: “TAKŞ- Köylünün kapısı yolcuya, şehirlinin kapısı kolcuya açılır.” Görüldüğü üzere, mukayesenin esas olduğu bu kategorideki örneklerde şehirlilerin ve şehir hayatının olumsuz tasviri ağır basmaktadır. “ADA- Türk ‘poh poh’dan, şehirli ‘peh peh’den hoşlanır” atasözünde ise “Türk” sözcüğün “köylü” yerine kullanılması dikkate değerdir. Bu kullanım sonraki kısmın konusu olduğundan, anılan örneğin sadece bu kategoriye giren bir atasözü olarak paylaşılmasıyla yetinilmiştir.

d. Türk Sözcüğünün Köylü Sözcüğü Yerine Kullanıldığı Atasözleri

Bu kategorideki örneklerin tespit edildiği sözlükleri hazırlayan Aydın Oy, İsmail Parlatur ve kısa bir derleme yayımlamış N. Köymen’in ifadelerine dayanarak, “köylü” kelimesinin “Türk” sözcüğüyle karşılandığı 10 atasözü tespit edilmiştir: “On (bazı versiyonlarda bin) köylü bir turp, yazık o turpa” anlamında “TBTA- On Türk bir turp hayf ol turpa” ve “köylünün [Türkçe konuşanın] köpeği şehre gelince Farsça havlar” anlamında “TBTA- Türk iti şehre gelecek Fârsice ürer” atasözleri, tespit edilebilen dikkat çekici örneklerdendir. Oy, “bu sözün kentlilerce söylenmiş olduğunun iyice belli olduğunu” (1972, s. 207) ifade etmekle yetinmiştir. Köymen’in, Osmanlı devrinde “Türk” sözcüğünün “köylü”, “Osmanlı” sözcüğünün de “şehirli” anlamına geldiğini söylemesi de Oy’un görüşünü destekler (1942, s. 6). Şu örnek, Köymen’in görüşünü pekiştiren türdendir: “TAKŞ- Osmanlı yüzünden, Türk tabanından ısınır.” Ek olarak, köylülerin, şehirlilerin incelik anlayışına sahip olmadığını anlatan “TAKŞ- Türk ne bilir bayramı, lık lık içer ayranı” şeklinde atasözleri olduğu gibi, köylü bir kere ilgi ve yakınlık gördüğünde ondan kurtulmanın zorluğunu belirten “TAKŞ- Sırtını kürke, kapını Türke alıştırma” gibi atasözleri de vardır. “Köylü” ve “şehirli” sözcüklerinin birlikte geçtiği bazı atasözlerindeki “kurnazlıktan uzak, saf” köylü tasvirinin aksine, buradaki kimi atasözlerinde köylünün kurnazlığına dikkat çekilir: “TAKŞ- Türkün bildiğini tilki bilmez.” Bu örneklerin yanında, “Türk” kelimesiyle temsil edilen köylüyü iki yönüyle de yansıtan ve köylünün konukseverliğini gösteren atasözleri de tespit edilmiştir: “TAKŞ- Türkün ipeği de olur köpeği de; Türke selam ver, yiyeceğini düşünme.”

Diğer taraftan, Türk kavramının Osmanlı tarih yazıcılığında yoğun biçimde tartışıldığı anlaşılmaktadır. M. Öz'ün belirttiği gibi, "Türk" kelimesi yöneticiler tarafından bazen nötr veya olumlu anlamda "köylü Türkleri" ifade etmek için de kullanılmıştır (www.turkyurdu.com.tr). Bununla birlikte, yönetici statüsündeki Osmanlıların, Türkleri "idraksiz, basit, cahil bir grup" olarak "Etrâk-ı bî-idrâk" tabiriyle kalıplaştırması, 16. yüzyıla ait çeşitli eserler üzerinden (Purde, 2022, s. 284-285) ve F. Emecen'in bu konuya doğrudan eğildiği bir çalışmasıyla (2016, s. 285-294) analiz edilmiştir. Bu konu popüler okuyucuya hitap eden bir kitapta da gündeme getirilmiş ve tabirin Osmanlı sınırlarında yaşayan bütün Türklere yönelik kullanılmadığı vurgulanmıştır. Söz konusu ifadenin kimi zaman konargöçer hayat tarzına sahip, Osmanlı Devleti ile çatışan, otoriteye isyan eden, vergiden kaçan, bazen Osmanlı'nın düşmanlarıyla ittifak yapan grupları hakaretimiz biçimde anlatmak için kullanıldığı belirtilmiştir. Ayrıca, Osmanlı'da benzer amaçlı kullanımların farklı etnik gruplar için de söz konusu olduğu söylenmiştir (Gürkan, 2020, s. 146-148). "Türk" sözcüğünün "köylü" sözcüğü yerine kullanıldığı atasözlerinin geneli temsil etmediği ortada olsa da bu durum ilgi çekicidir ve şunun altını çizmek gerekir: E. Akyol; Semih Tezcan'ın, Türk sözcüğünün "kaba, görgsüz, bilgisiz, köylü" anlamına gelmesinin, Osmanlı seçkinlerinin halkı küçük görmüş olması sonucu Anadolu'da ortaya çıkmış bir anlam kaymasıyla açıklanmasını hatalı bulduğunu söylediğini aktarmıştır. Tezcan, sözcüğün henüz 10. asırda Eski Uygurca metinlerde "cahil, barbar, Budizm'i bilmeyen" anlamında kullanıldığını ve günümüzdeki Türk dillerinde de buna yaklaşan anlamlarının bulunduğunu belirtmiştir (Akyol, 2021). "Türk" sözcüğünün sözlü kültürdeki serüveni, "köylü" sözcüğünün atasözlerindeki kullanımını daha iyi anlamayı sağlar. Ancak "Türk" adı tarih kaynaklarında (ör. *Tevârih-i Âl-i Osman*) farklı bağlamlarda çeşitli gruplar için kullanıldığından, atasözlerindeki Türk sözcüğüne ihtiyatlı yaklaşmak ve konuyu anlamaya engel anakronik yaklaşımlardan kaçınmak gerekir.

"Türk" adının "köylü" sözcüğü yerine kullanıldığı diğer örnek ise mutfak kültürüyle ilişkilidir. Aynı zamanda sosyal ilişkiler, alışveriş ve dayanışmaya bakışa dair izler de taşır: "TBTA- Türk aşı ödünç düğün aşı borç." Köylünün övülmeyi, şehirlinin de alkışlanmayı sevdiği anlamındaki son örnekte ise köylü ve şehirli algısına dair olumlu bir benzerlik söz konusudur: "ADA- Türk "poh poh"dan, şehirli "peh peh"den hoşlanır." Kısaca, "Türk" sözcüğünün geçtiği atasözlerinde bu sözcüğün olumlu, olumsuz ve nötr anlamları yansıtacak şekilde bazen köyde yaşayan insanları bazen de konargöçer, Osmanlı ile anlaşamayan, kendi çıkarına göre hareket eden grupları temsil ettiği anlaşılmıştır. Hatta S. Tezcan'ın görüşü esas alırsa, "Türk" sözcüğünün yalnızca Osmanlı dönemindeki bir halkı değil, Osmanlı İmparatorluğu kurulmadan önce yaşamış ve Türk kabul edilen farklı grupları da kapsadığı söylenebilir.

Sonuç

Köy, köylü, şehir ve şehirli sözcüklerinin geçtiği Anadolu sahası Türk atasözlerinin incelendiği bu çalışmada, tespit edilen 121 örnekten hareketle, sözlü bellekte halkın "köylü" ve "şehirli" kimliği üzerinden nasıl tanımlandığına dair bir bakış ortaya konmuştur. Atasözlerinde fiziksel, mecazi veya temsili bir mekân olarak köyün şehre göre bariz biçimde öne çıktığı tespit edilmiştir. Bu durum, bir yaşam alanı olarak insanlık tarihinde şehirlerin köye kıyasla çok daha yeni oluşması, Türkiye'de nüfusun pek uzak olmayan bir geçmişe kadar köylerde yoğunlaşmış bulunması ve bu faktörlere bağlı olarak, sözlü kültürün üretiminde köyün çok daha güçlü olmasıyla ilgilidir. Dolayısıyla, günümüzde folklorun yoğun biçimde üretildiği şehirlerin atasözlerindeki yansımalarının zayıf olduğu söylenebilir. Ayrıca, atasözlerinde köyün olumlu, olumsuz ve nötr taraflarıyla temsil edildiği ve özellikle insanın doğayla ilişkisi ve arkadaşlık, dostluk konularında olumlu örneklerin görece fazla olduğu anlaşılmıştır. İnceleme neticesinde,

“köy” sözcüğünü barındıran atasözlerinin halk biliminin araştırma alanlarını ve Türk kültürünün kodları ile köy arasındaki yakın ilişkiyi yansıttığı da görülmüştür. Bu açıdan, bu sınıfa dâhil edilen atasözlerindeki genel görünüm, halk biliminin alışlageldik araştırma konularıyla örtüşmektedir.

Diğer taraftan, içinde “şehir” veya “kent” sözcüklerinin geçtiği sınırlı sayıdaki atasözünden hareketle temsil gücü yüksek bir yorum veya tespit üretmek zordur. Ancak nitelik, yaşam kalitesi, düzen ve bu şartların ortaya çıkardığı insan modeliyle atasözlerinde şehrin hiyerarşik olarak daha yukarıda konumlandığı anlaşılmıştır. Bu kategorideki atasözlerine şehrin olumsuz herhangi bir özelliği açık şekilde yansımamıştır. Bununla birlikte, şehirlerdeki zorlu yaşam şartlarına ve bu şartların insanları sosyal, kültürel veya ekonomik açıdan olumsuz etkileyebilecek taraflarına yönelik imalar dikkat çekmiştir. Atasözlerindeki bu görünüm, köyden kente göçün, köyden göçmüş insanlar arasında yarattığı tedirginlik ve güvensizliğin yanı sıra imkân ve fırsatların beraberinde gelen tehlike ve risklerin sözlü kültürdeki tezahürü olarak yorumlanabilir. Köy, köylü, şehir ve şehirli sözcüklerinin birlikte kullanıldığı atasözlerinde ise farklı bir görüntü dikkat çekmiştir. Köy ve köylünün genellikle olumlu, şehir ve şehirli olanların ise olumsuz özellikleriyle atasözlerinde yer aldığı anlaşılmıştır. Köy ile şehir arasında ayırım yapmayan veya köylülerin şehrin nimetlerinden faydalanmayı iyi bir şey olarak gördüğü atasözleri olsa da bunların önemli bir kısmında köy hayatının şehre göre daha makul bulunduğu görülmüştür. Ayrıca, karşılaştırma odaklı bu başlıktaki atasözlerinin, tek başına “şehir” sözcüğünü içeren atasözlerine kıyasla köy, köylü, şehir ve şehirli hakkında çok daha fazla bilgi içerdiği anlaşılmıştır.

Atasözlerinde “köylü” sözcüğünün, “köy” sözcüğüyle taşınan göreceli anlam çeşitliliğinden uzak olduğu; bu kelimenin daha ziyade olumsuz anlam, algı ve çağrışımları yansıtmak amacıyla sözlü bellekte yer edindiği söylenebilir. Cehalet, terbiye veya anlayış noksanlığı, manipülasyona açıklık, sosyal statüde düşüklük, sahtekârlık ve güvensizlikle ilgili mesaj verme gayesi taşıyan atasözlerinde “köylü” kelimesine sıkça başvurulmuştur. Bu açıdan, özellikle cehalet ile “köylü” sözcüğünün sık sık yana geldiği görülmüştür. Diğer ifadeyle, “köylü” sözcüğünden; insanların karakter, kimlik, tutum ve dünya görüşüne ilişkin olumsuzluk, tutarsızlık veya eksikleri özlü biçimde ifade etmede sıkça yararlandığı anlaşılmıştır. Bu durum, Andrew Lang’ın 1884’te halk biliminin çalışma alanından söz ederken “eğitimle daha az değişmiş, gelişmeyi daha az paylaşan sınıfların kültürünü” vurgulamasını akla getirmektedir. Ayrıca, bu vaziyet Alan Dundes’in 19. yüzyıl bilim insanlarının tarifine göre halkı “vahşi (ilkel)” ile “medeni veya seçkin” insanlar arasında bir yere yerleştirirken onun temel karakterini “cahil, taşralı ve alt tabaka” olarak tanımlamasını (Dundes, 2006, s. 13) hatırlatır. Dundes’in halk tanımındaki kapsayıcılığın (halkın her yerde oluşu), köy, köylü, şehir ve şehirli gibi anahtar kelimelerle sınırlı tutularak söylenecek olursa, atasözlerinde henüz karşılık bulmadığı ifade edilebilir. Atasözlerinde “şehirli” sözcüğü daha az geçtiğinden kurulacak ilişki ve üretilecek değerlendirmelerin de bununla doğru orantılı olacağı söylenmelidir. Bununla birlikte iki tespit öne çıkmaktadır: İlki, sadece “şehir” sözcüğünün geçtiği atasözlerinde şehirli algısının köylü algısına göre daha olumlu olduğudur. İkincisi ise “köylü” ve “şehirli” sözcüklerinin birlikte geçtiği karşılaştırma odaklı atasözlerinde bunun tersi söz konusudur. Burada şehir yaşamının maddi ve manevi zorlukları öne çıkarırken şehirli olanların iyi niyeti kötüye kullanmaya ve manipülasyona meyilli oluşları işaret edilmiştir. Ayrıca, şehirli olanların köylüyü dezavantajlı kılan kurnazlıklarına ve şehirde sosyal ilişki ve yardımlaşma duygusunun zayıflığına dikkat çekilmiştir.

Kısaltmalar

ADS - *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*

AGDET - Antoine Galland Durûb-ı Emsâl-i Türkî

BAAD - Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler

TBTA - Tarih Boyunca Türk Atasözleri

ADA - Atasözleri ve Deyimler-1. Atasözleri

TASH - Türk Atalar Sözü Hazinesi

MDE - Atalar Sözü/Müntehabât-ı Durûb-ı Emsâl

TAS - Türk Atalar Sözü

TAKŞ - Türk Atasözlerinde Köy ve Şehir

Kaynakça

- Acıpayamlı, O. (1978). *Halkbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Rıza (toplayan) (1933). *Türk Atalar Sözü*. Çankırı: Çankırı Matbaası.
- Ahmet Vefik Paşa (2007). *Atalar Sözü/Müntehabât-ı Durûb-ı Emsâl*. (haz. Recep Duymaz). İstanbul: Gökkuşbu.
- Aksoy, Ö. A. (2017). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Akyol, E. [@ercanakyol86]. (2021). *İstanbul Oğuznamesi'nde geçen bu atasözü 14. asır öncesine aittir ve Türk kelimesinin pejoratif kullanımlarından birine örnektir. Semih Hocam durumu şöyle açıklıyordu* [Tweet]. Twitter. <https://twitter.com/ercanakyol86/status/1374300887124955136> [Erişim Tarihi: 01.08.2023].
- Atlı, S. (2019). Dîvânü Lugâti't-Türk'teki Atasözleri Üzerine Yapılan Bir Çalışma: Abdülahad Nûrî ve "Atalar Sözü." *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(3), 2243-2279.
- Aydın, S. (2020). Köy. *Antropoloji Sözlüğü* (s. 644) (haz. Suavi Aydın ve Kudret Emiroğlu). İstanbul: Işık Yayınları.
- Başgöz, İ. (1993). Proverb Image, Proverb Message, and Social Change. *Journal of Folklore Research*, 30(2/3), 127-142.
- Başgöz, İ. (1998). Halkın Atasözlerini Tarifi veya Atasözleri Üzerine Söylenmiş Atasözleri. *Folklor/Edebiyat*, 14, 113-122.
- Boratav, P. N. (1969). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Bölükbaşı, R. T. (2020). Folklor-Folk Lore. *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. 17. Baskı (ed. M. Öcal Oğuz). Ankara: Grafiker Yayınları, 621-629.
- Çobanoğlu, Ö. (2020). *Tarihte ve Günümüzde Türk Boylarının Ortak Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Dundes, A. (2006). Halk Kimdir. *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1* (haz. M. Öcal Oğuz vd.). Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 11-26.
- Elçin, Ş. (2004). *Halk Edebiyatına Giriş*. 8. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Emecen, F. (2016). Osmanlılarda Türklük Kavramı Üzerine Notlar: Aşağılama Edebiyatı Miti. *İlk Osmanlılar*. İstanbul: Timaş Yayınları, 285-294.
- Emiroğlu, K. (2020). Kent. *Antropoloji Sözlüğü* (s. 980) (haz. Suavi Aydın ve Kudret Emiroğlu). İstanbul: Işık Yayınları.

- Gönen, S. (2011). *Batı Türklerinin Manzum Atasözleri*. Konya: Kömen Yayınları.
- Gürkan, E. S. (2020). *Bunu Herkes Bilir*. İstanbul: Kronik Kitap.
- İpek, Y. (2004). Dîvânu Lugâti't-Türk'te Yer Alan Atasözleri. *Erciyes*, 27(315), 14-17.
- Kaçalin, M. S. (2019). *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kâşgarlı Mahmud (2018). *Divânu Lugâti't-Türk* (haz. Ahmet B. Ercilasun ve Ziyat Akkyounlu). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Koç Keskin, N. (ed.) (2020). *Antoine Galland Durûb-ı Emsâl-i Türkî*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Köprülü, F. (2020). Yeni Bir İlim: Halkiyat "Folk-lore." *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. 17. Baskı (ed. M. Öcal Oğuz). Ankara: Grafiker Yayınları, 617-620.
- Köymen, N. (1942). Türk Atasözlerinde Köy ve Şehir. *Ülkü*, 3(29), 6-7.
- Kurt, H. (2006). Türkiye'de Kent-Köy ve Kentli-Köylü Algısı Üzerine Bir Araştırma. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(6), 2-32.
- Oy, A. (1972). *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Örnek, S. V. (1971). *Etnoloji Sözlüğü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Parlatır, İ. (2007). *Atasözleri ve Deyimler-1. Atasözleri*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Purde, K. (2022). Gelibolulu Mustafa Âlî'de Aitlik ve Kimlik Kavramları: Türk, Türkmen ve Rûmî. *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology*, 32(1), 275-314.
- Röhrich, L. ve Mieder, W. (2006). Atasözü "Millî Karakter"i Yansıtır mı? *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1* (haz. M. Öcal Oğuz vd.). 3. Baskı. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 239-240.
- Soykut, İ. H. (1974). *Türk Atalar Sözü Hazinesi*. İstanbul: Ülker Yayınları.
- www.sozluk.gov.tr [Erişim Tarihi: 04.08.2023].
- www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=702 [Erişim Tarihi: 21.07.2023].
- Yıldırım, D. (1998). Türkiye'de Folklor Araştırmalarının Gelişme Devreleri. *Türk Bitiği*. Ankara: Akçağ Yayınları, 43-60.
- Ziya Gökalp (2020). Halk Medeniyeti. *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. (ed. M. Öcal Oğuz). Ankara: Grafiker Yayınları, 613-616.